ISSN 2524-0374

УДК 347.921: 347.61/.63(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-8/16

ЗАХИСТ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ У ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

PROTECTION OF FAMILY RIGHTS AND INTERESTS OF THE CHILD IN CIVIL PROCEEDINGS: ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE

Чеховська І.В., д.ю.н., професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
Державний податковий університет

У статті здійснено аналіз наукових праць наукових праць щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини, виокремлено ризики, що становлять загрозу механізму захисту сімейних прав та інтересів дитини.

На підставі аналізу судових справ щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини у Єдиному державному реєстрі судових рішень за період з липня 2022 року по липень 2025 року встановлено, що найбільша частка судових справ стосується визначення місця проживання дитини; усиновлення; усунення перешкод у спілкуванні з дитиною (дітьми) та визначення порядку участі в її (їх) вихованні; позбавлення батьківських прав; стягнення аліментів на утримання неповнолітніх дітей; встановлення опіки та піклування.

Виокремлено недоліки, що мають місце при підготовці процесуальних документів, які є однією із причин порушень сімейних прав та інтересів дитини. До таких недоліків віднесено: відсутність сплати судового збору; відсутність ціни позову по вимогам матеріального характеру; неналежний склад учасників; відсутність вимог визначених ст. 175 ЦПК України; ненадання копій позовної заяви з копіями додатків для інших учасників; не завірення письмових доказів відповідно до вимог визначених ст. 95 ЦПК України; поєднання вимог, які не доцільно розглядати в одному провадженні (розірвання шлюбу з поділом майна подружжя або стягнення аліментів та поділ майна подружжя); відсутність доказів оцінки спірного майна, яке сторона хоче поділити в судовому порядку; відсутність заяви про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції представника позивача; інші перепони, що є підставами для залишення позову без розгляду відповідно до процесуальних норм.

Встановлено, що хибне тлумачення суддями законодавства, що регулює сімейні правовідносини та процесуального законодавства; зміна судової практики Верховним Судом; необізнаність сторони позивача про практику вирішення сімейних спорів також негативно впливають на ефективність механізму захисту сімейних прав та інтересів дитини.

Ключові слова: цивільне судочинство, захист сімейних прав, виконавче провадження, судова практика, інтереси дитини, права батьків, опіка, піклування, всиновлення, аліменти, сімейні правовідносини.

The article analyzes scientific works on the protection of family rights and interests of the child, identifies risks that pose a threat to the mechanism for protecting family rights and interests of the child.

Based on the analysis of court cases on the protection of family rights and interests of the child in the Unified State Register of Court Decisions for the period from July 2022 to July 2025, it was established that the largest share of court cases concerns determining the place of residence of the child; adoption; elimination of obstacles to communication with the child (children) and determining the procedure for participation in his (her) upbringing; deprivation of parental rights; collection of alimony for the maintenance of minor children; establishment of guardianship and trusteeship.

The shortcomings that occur in the preparation of procedural documents are identified, which are one of the reasons for violations of family rights and interests of the child. Such shortcomings include: lack of payment of the court fee; lack of the price of the claim for material claims; improper composition of participants; lack of requirements specified in Art. 175 of the Code of Civil Procedure of Ukraine; failure to provide copies of the statement of claim with copies of annexes for other participants; failure to certify written evidence in accordance with the requirements specified in Art. 95 of the Code of Civil Procedure of Ukraine; combination of claims that are not expedient to be considered in one proceeding (dissolution of marriage with division of marital property or collection of alimony and division of marital property); lack of evidence of the assessment of the disputed property that the party wants to divide in court; lack of an application for participation in the court session in the videoconference mode by the plaintiff's representative; other obstacles that are grounds for leaving the claim without consideration in accordance with procedural norms.

It has been established that the incorrect interpretation by judges of the legislation regulating family legal relations and procedural legislation; change in judicial practice by the Supreme Court; ignorance of the plaintiff's party about the practice of resolving family disputes also negatively affect the effectiveness of the mechanism for protecting family rights and interests of the child.

Key words: civil proceedings, protection of family rights, enforcement proceedings, judicial practice, interests of the child, rights of parents, guardianship, custody, adoption, alimony, family legal relations.

Актуальність. Захист сімейних прав та інтересів дитини є пріоритетним напрямом політики більшості розвинутих країн світу. Українське законодавство [1; 2; 3; 4] напередодні військової агресії рф активно інтегрувалось у європейський світовий простір орієнтуючись на міжнародні стандарти [5; 6; 7] та законодавство країн ЄС щодо відповідності найкращого забезпечення прав та інтересів дитини. Проте законодавчі ініціативи не було втілено в повній мірі через військовий стан, запроваджений у 2022 році, який негативно вплинув на трансформацію українського законодавства. Українські сім'ї стикнулись із низкою проблем і викликів обумовлених збройною агресією рф. Актуалізувались питання, у тому числі і, дотримання прав дітей які: через збройний конфлікт були вимушені виїхати за межі країни (діти без супроводу); позбавлені можливості безперешкодного спілкування з обома батьками; не мають належного доступу до освітніх і медичних послуг; потерпають від домашнього насильства; потребують усиновлення, опіки та піклування внаслідок втрати батьків тощо. Наведене вище актуалізує питання доцільності аналізу судової практики щодо захисту прав та інтересів дитини в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням правової природи, форм, особливостей і способів захисту сімейних прав та інтересів дитини присвячено праці Н.В. Волкової, Р. Гаврік, С.В. Ходак, І.О. Костяшкіна, В.І. Труби, П. І. Салюк та інших. Захисту прав батьків і дітей в умовах євроінтеграції присвячено праці І.І. Голубенка, А. Браги, І.Є. Ревуцької, О.В Резвової, Х.М. Марковича, А.С. Колісник та інших.

© Чеховська І.В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Загрозам та викликам, що виникли під час запровадження воєнного стану українським сім'ям присвячено праці Ю.Р. Іващенко, В.В. Панченко, Л.О. Самілик, І.Ю. Сковронської, Л.І. Кузьо, Р.Ю. Ханик-Посполітак, В.О. Пархоменко, І.В. Гориславської, Д.Д. Касинець та інших учених.

Особливості судового захисту сімейних прав досліджували В.Ю. Євко, А.А. Янчук, Л.М. Токарчук, С.М. Ходак, В.М. Чернега, Н.В. Шепелева, Л.А. Романовська, В.А. Капустинський, Ж.Л. Чорна та інші.

Зокрема, дисертаційне дослідження П.І. Салюка присвячено захисту сімейних прав та інтересів судом. У роботі автор дослідив поняття та правову природу захисту сімейних прав та інтересів судом, виокремив особливості захисту сімейних прав та інтересів в порядку цивільного та адміністративного судочинства в Україні, Європейським судом з прав людини, Судом Європейського Союзу, вивчив зарубіжний та історичного досвід. У роботі автором розроблено концепцію сучасного розуміння теоретико-правових та прикладних засад захисту сімейних прав та інтересів судом, виявлено основні проблеми, виокремлено напрями удосконалення чинного сімейного законодавства [8]. Дисертаційне дослідження Н.В. Волкової присвячено дослідженню теоретичних та практичних проблем захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві через призму принципу забезпечення найкращих інтересів дитини. У роботі авторкою обґрунтовано єдиний концептуальний підхід до розуміння найкращих інтересів дитини при захисті сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві, що здійснюється на підставі оцінки та збалансування складових (критеріїв) найкращих інтересів дитини у конкретній ситуації з урахуванням індивідуальності кожної окремої дитини, щодо якої здійснюється захист, та за можливою участю самої дитини для висловлювання своєї думки у цивільному судочинстві [9]. Водночас не применшуючи значущості наукових доробок вітчизняних учених звертаємо увагу на доцільність подальшого вивчення судової практики на предмет виявлення проблем і викликів, що виникли під час воєнного стану та становлять загрозу механізму захисту сімейних прав та інтересів дитини в сучасних умовах.

Мета статті. Аналіз судової практики, нормативно-правової бази, наукових праць щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини, виокремлення ризиків, що становлять загрозу механізму захисту сімейних прав та інтересів дитини та розробка пропозицій щодо удосконалення вітчизняного законодавства у досліджуваній сфері.

Виклад основного матеріалу. На думку переважної більшості учених та практиків основною формою захисту сімейних прав та інтересів дитини є судова. Так, І.О. Колотілова вважає, що «…серед інших форм саме судова форма захисту є універсальною, історично сформованою, докладно регламентованою нормами цивільного процесуального права; така форма забезпечує надійні гарантії правильного застосування закону, встановлення реальних прав і обов'язків» [10, с. 370].

Досліджуючи місце судового захисту у системі форм захисту сімейних прав та інтересів дитини П.І. Салюк зазначає, що «судовий захист є універсальною формою захисту сімейних прав та інтересів» [11, с. 159], а також виокремлює такі його особливості: а) здійснюється спеціальним державним органом – судом, відбувається у передбаченій цивільним процесуальним законом формі шляхом ухвалення судового рішення, яке є остаточним і має загальнообов'язкову силу, може бути виконане із можливістю застосування державного примусу; б) може бути реалізована, якщо особа, яка володіє правом чи інтересом, що є об'єктом захисту, звернулася до суду із відповідною вимогою із застосуванням відповідної процесуальної форми в межах строку позовної давності; в) має виключну компетенцію з найбільш важливих питань сімейних відносин; г) поряд із національним рівнем судового захисту присутній й міжнародний [11, с. 158]. До особливостей судового захисту сімейних прав В.Ю. Євко відносить те, що: 1. Захист сімейних прав у переважній більшості випадків здійснюється у порядку цивільного судочинства (ч. 1 ст. 19 ЦПК України). 2. Особливості розгляду справ, що виникають з сімейних правовідносин, визначаються не тільки нормами ЦПК України, а й нормами сімейного законодавства, які у великій кількості містяться у Сімейному кодексі (далі – СК) України. 3. Більшість справ розглядаються у закритому судовому засіданні оскільки при розгляді сімейних спорів найчастіше досліджуються відомості про інтимні чи інші особисті сторони життя учасників справи. 4. При розгляді сімейних справ має свою специфіку і реалізація диспозитивних повноважень суду, яка не завжди передбачена у законодавстві про цивільне судочинство, а випливає з аналізу сімейно-правових норм. 5. Поряд з диспозитивністю у сімейних справах у більшій мірі ніж в інших присутній певний елемент публічності, оскільки публічний характер деяких категорій шлюбно-сімейних справ потребує посилення активності таких учасників процесу, як прокурор та органи опіки та піклування, а також і процесуальної активності суду у деяких категоріях справ. 6. Справи, що виникають з сімейних правовідносин мають також особливості підсудності. За правилами родової підсудності сімейні справи розподіляються між двома ланками системи судів загальної юрисдикції. 7. Справи, що виникають з сімейних правовідносин, можуть розглядатися за правилами будь-якого виду провадження: наказного, позовного чи окремого. Більшість справ розглядається у порядку позовного провадження. 8. Учасники сімейних правовідносин для участі у судових справах, що виникають з сімейних правовідносин наділені зниженою процесуальною дієздатністю. 9. У деяких сімейних справах суд допускає негайне виконання рішень: у справах про стягнення аліментів − у межах суми платежу за один місяць та відібрання дитини і повернення її тому, з ким вона проживала (п. п. 1, 5 ч. 1 ст. 430 ЦПК України). 10. У справах, які виникають з сімейних правовідносин, обмежене застосування такої підстави закриття провадження у справі як укладення сторонами мирової угоди [12, с. 142–144].

Аналізуючи норми вітчизняного цивільного процесуального законодавства (далі – ЦПК) щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини Н.В. Волкова зазначає, що такі справи розглядаються у порядку позовного, окремого та наказного провадження. Загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні (ч. 4 ст. 19 ЦПК України). Як правило, зазначає учена, «більшість справ щодо захисту прав та інтересів дитини розглядається в порядку загального позовного провадження. До них відносяться справи про: позбавлення та поновлення батьківських прав; визнання батьківства/материнства; оспорювання батьківства; визначення місця проживання малолітньої дитини тощо. Однак відповідно до чинної редакції ЦПК України цивільне судочинство здійснюється у порядку позовного провадження: у загальному позовному провадженні та у спрощеному позовному провадженні (п. 2 ч. 2 ст. 19 ЦПК України). Спрощене позовне провадження призначене для розгляду малозначних справ; справ, що виникають з трудових відносин; справ про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів [9, с. 58]. Проте варто звернути увагу на те, що законодавець у 2020 році [13] розширив перелік спорів, що виникають із сімейних відносин, які можуть розглядатись у порядку спрощеного позовного провадження. Отже, крім спорів про стягнення аліментів

та поділу майна подружжя, що було передбачено редакцією ЦПК України 2017 року, відповідно до чинної норми п. 1 ч. 4 ст. 274 ЦПК України [14] у спрощеному позовному провадженні можуть також розглядатися спори щодо: «збільшення розміру аліментів, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, розірвання шлюбу. З вищенаведеної норми вбачається, що всі справи щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини, в яких наявний спір про право, відносяться до справ, що розглядаються у загальному позовному провадженні, крім справ: про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд (п. 3 ч. 4 ст. 19, п. 3 ч.1 ст. 274 ЦПК України [14]); про стягнення аліментів, збільшення розміру аліментів, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення за умови, що дані справи не об'єднанні з вимогами, що виникають з сімейних правовідносин (п. 3 ч. 6 ст. 19, п. 6 ч. 4 ст. 274 ЦПК України [14]).

Слід також звернути увагу на помилки, які допускають позивачі при підготовці процесуальних документів. Так, здійснюючи аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень на стадії вирішення відкриття проваджень у сімейних спорах А.А. Янчук звернув увагу на суттєві недоліки, які допускають позивачі при підготовці процесуальних документів. Такі недоліки є однією із причин порушень сімейних прав та інтересів дитини. До таких недоліків учений відносить: відсутність сплати судового збору; відсутність ціни позову по вимогам матеріального характеру; неналежний склад учасників (замість органу опіки та піклування залучали третьою особою орган, який виконує його функції); відсутність вимог визначених ст. 175 ЦПК України [14]; ненадання копій позовної заяви з копіями додатків для інших учасників; не завірення письмових доказів відповідно до вимог визначених ст. 95 ЦПК України [14]; поєднання вимог, які не доцільно розглядати в одному провадженні (розірвання шлюбу з поділом майна подружжя або стягнення аліментів та поділ майна подружжя); відсутність доказів оцінки спірного майна, яке сторона хоче поділити в судовому порядку; інші перепони, що є підставами для залишення позову без розгляду відповідно до процесуальних норм [15, с. 152]; відсутність заяви про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції представника позивача (справа № 758/14855/18) [16]. Зазначені недоліки мають не тільки юридичні наслідки, а й обумовлюють: повторне виготовлення копій документів; повторне очікування відкриття провадження у справі; втрату майна якщо інша сторона дізнається про раніше поданий позов та вирішіть його відчужити третім особам [15, с. 153]. Водночас варто зауважити, що окрім наведених вище недоліків підготовки процесуальних документів на практиці часто мають місце: хибне тлумачення суддями законодавства, що регулює сімейні правовідносини та процесуального законодавства; зміна судової практики Верховним Судом; необізнаність сторони позивача про практику вирішення сімейних спорів [15, с. 153].

Аналіз судових справ щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини у Єдиному державному реєстрі судових рішень починаючи з 2022 року дозволяє зробити висновок, що частка судових справ стосовно визначення місця проживання дитини становить значний відсоток від загальної кількості сімейних спорів. Так, за період з липня 2022 року по січень 2024 року прийнято 667 ухвал і рішень, а з січня 2024 року по липень 2025 року – 237 [17]. Така велика кількість судових справ щодо визначення місця проживання дитини пояснюється великим відсотком розлучень, які обумовлені різними чинниками як об'єктивними, так і суб'єктивними, а також виїздом одного з подружжя з дитиною (дітьми) за межі країни під час запровадження військового стану. Акцентуємо увагу на те, що у постанові Верховного Суду від 11.12.2023 у справі N607/20787/19 вказано, що нормами чинного законодавства України не передбачено імперативної умови про те, що перебування дитини за межами України є підставою для відмови у задоволенні позову про визначення місця проживання такої дитини, а сама по собі обставина проживання дитини за кордоном (незалежно від того чи вивезена дитина за кордон до звернення до суду з позовом про визначення місця її проживання чи після) не впливає на вирішення судами України спору про визначення місця її проживання.

Також варто зазначити, що протягом 2022–2023 років до Секретаріату Уповноваженого ВРУ з прав людини надійшло 157 звернень щодо самовільної зміни місця проживання дитини одним із батьків: 41 звернення стосується переміщення дітей у межах України, 4 – вивезення дітей на тимчасово окуповану територію України, до рф або республіки білорусь, 122 – вивезення дітей в інші країни [18].

Відтак, підсумовуючи наведене вище можемо зробити висновок про доцільність індивідуального підходу до розгляду справ про визначення місця проживання дитини. Суддя Верховного Суду Є. Синельникова вважає, що при вирішенні спору з приводу визначення місця проживання дитини «суд має право розглянути наступні моделі:

• спільна батьківська опіка з почерговим проживанням дитини у помешканні кожного із батьків за відповідним графіком (у постановах від 26 жовтня 2022 року у справі № 750/9620/20 (провадження № 61-7187св22), від 14 грудня 2022 року у справі № 742/2571/21 (провадження № 61-10119св22), від 12 квітня 2023 року у справі № 569/22963/21, від 17 травня 2023 року у справі № 750/843/21 (провадження № 61-6463св22), від 04 жовтня 2023 року в справі № 208/4667/20, від 10 січня 2024 року у справі № 183/3958/20) Верховний Суд звертав увагу на можливість застосування судами моделі спільної фізичної опіки над дитиною);

• визначення місця проживання дитини у помешканні, в якому дитина проживала, а батьки при цьому почергово мають приїжджати і виїжджати до цього помешкання згідно з узгодженим графіком;

• визначення місця проживання дитини з одним із батьків із забезпеченням контакту дитини з іншим з батьків за відповідним графіком» [19].

Слід зазначити, що під час вирішення спору щодо місця проживання дитини суд бере до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особисту прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення. Наприклад матеріальний стан є важливим фактором забезпечення належних умов для повноцінного розвитку дитини, тому суд приділяє увагу фінансовим можливостям батьків. Важливим є наявність житла, його задовільний стан, тому органи опіки та піклування повинні обстежити умови проживання дитини і скласти відповідний акт, що буде одним із доказів у суді. Проте враховуються і інші обставини, які можуть вплинути на визначення місця проживання дитини. До прикладу схильність одного з батьків до домашнього насилля. Так, у справі № 369/4608/18 за рішенням суду відповідача було позбавлено батьківських прав та стягнуто аліменти на утримання малолітньої дитини за вчинення домашнього насилля [20], а у справі 165/911/20 визначено місце проживання дитини на користь матері дитини [21], у справі № 572/1491/13-ц встановлено обмежувальний припис за вчинення домашнього насилля [22]. Взагалі за період з липня 2022 року по липень 2025 року було розглянуто

49 таких судових справ [17]. Водночас варто звернути увагу на те, що за 2023 рік до Національної поліції України надійшло понад 216 тис. заяв та повідомлень про факти вчинення домашнього насильства, у тому числі 7 тис. – від дітей; підтвердилися факти вчинення домашнього насильства щодо 9,5 тис. дітей [17]. Проте більшість справ щодо вчинення домашнього насильства розглядається в межах кримінальних проваджень.

У зв'язку з оголошенням в Україні воєнного стану та веденням воєнних дій, збільшилась кількість дітей-сиріт, які залишились без батьківського піклування. Цим і пояснюється досить велика кількість судових рішень щодо справ про усиновлення. У період з липня 2022 року по липень 2025 року було прийнято 401 рішення, ухвал і постанов суду про усиновлення [17]. Розглядаючи такі справи, як усиновлення дитини, необхідно відзначити певні особливості, що притаманні цій справі. Основною відмінністю справ, що розглядаються у порядку окремого провадження, в тому числі й справ про усиновлення, є відсутність спору про право. У зв'язку з тим, що відсутній спір про право, то у справах про усиновлення відсутні сторони, які мають протилежні юридичні інтереси. А отже, відповідно до ч. 3 ст. 294 ЦПК України [14], у справах окремого провадження відсутній принцип змагальності. Наведена норма також передбачає, що оскільки не діє принцип змагальності у справах окремого провадження, то і не діє правило щодо меж розгляду справи [23, с. 41]. Звертаємо також увагу і на те, що при розгляді справ про усиновлення суд зобов'язаний перевірити наявність передбачених законом підстав для усиновлення, а саме: «згоду батьків дитини на усиновлення (якщо є необхідність); відповідність заявника вимогам до осіб, які можуть бути усиновлювачами; чи є дитина або повнолітня особа відповідно до законодавства суб'єктом усиновлення; наявність згоди дитини на усиновлення (якщо це можливо); відповідність висновку органу опіки та піклування і дозволу на усиновлення уповноваженого органу виконавчої влади необхідним вимогам» [24]. Також суд зобов'язаний перевірити наявність братів, сестер в особи, що усиновлюється. У разі, якщо усиновляється один із братів, сестер, суддя перевіряє також обставини, що підтверджують необхідність роз'єднання дітей, та згоду на це органу опіки та піклування. Суд досліджує висновок органів опіки та піклування щодо можливості усиновлення дитини та інші докази, які наявні у справі [25].

Ще однією категорією справ обумовлених запровадженням воєнного стану є справи щодо усунення перешкод у спілкуванні з дитиною (дітьми) та визначення порядку участі в її (їх) вихованні [26; 27]. У період з липня 2022 року по липень 2025 року було розглянуто 388 справ цієї категорії [17]. Верховний Суд зауважив, що військова агресія росії проти України, воєнний стан та пов'язані з ним обмеження об'єктивно впливають на обсяг і способи спілкування багатьох батьків з їхніми дітьми, які вимушено, внаслідок війни, опинилися за межами України. У цій ситуації обов'язок обох батьків полягає в тому, щоб підтримати дитину, мінімізувати психологічний тиск на неї, пов'язаний із сімейними конфліктами, налагодити комунікацію та співпрацювати в інтересах дитини [28].

Наступна категорія за кількістю судових справ відображених у Єдиному державному реєстрі судових рішень – справи про позбавлення батьківських прав. З липня 2022 року по липень 2025 року було розглянуто 374 справи [17]. Акцентуємо увагу на те, що зверненню до суду з позовом про позбавлення батьківських прав має передувати виважена та ґрунтовна підготовка, збір необхідної доказової бази, оскільки більшість чинників, які є підставою для прийняття позитивних рішень у цій категорії справ, мають оціночний характер, залежать від конкретних обставин справи та особистості учасників цих правовідносин (постанова КЦС ВС від 2 листопада 2020 року у справі № 552/2947/19 [29]). Також при вирішенні питання щодо позбавлення батьківських прав необхідно впевнитися не лише в невиконанні батьками обов'язків із виховання, а також установити, що батько ухиляється від їх виконання свідомо, тобто систематично, незважаючи на всі інші заходи попередження та впливу, продовжує не виконувати свої батьківські обов'язки, і такі засоби впливу виявилися безрезультатними [30]. Звертаємо увагу також і на те, що у цій категорії і справ доведення обставин свідомого, умисного ухилення відповідача від виконання батьківських обов'язків, які можуть бути підставою позбавлення останнього батьківських прав, покладено на позивача [31, 32].

Наразі найбільш поширеним способом захисту права дітей на аліменти є судовий. Існує також наказове та позовне провадження для отримання виконавчого документа про стягнення аліментів. Судовий наказ найшвидший спосіб стягнення аліментів. Справу про його видачу розглядає суд на підставі доданих до заяви документів, без виклику сторін на засідання. Видача відбувається протягом 5 днів з дня отримання інформації про зареєстроване місце проживання (перебування) боржника. За судовим наказом аліменти можна стягнути лише у чітко визначених розмірах. Якщо розмір аліментів є більшим, ніж дозволяє стягнення у наказовому провадженні, або ще існує вимога, пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб, то необхідно звертатись до суду з позовною заявою, тоді розгляд справи буде відбуватись у порядку позовного провадження. Позовне провадження, як слушно зазначає Д.А. Шкорупеєв, направлено на розгляд та вирішення найбільш різноманітних за матеріально-правовими особливостями категорій цивільних справ [33, с. 122]. Проте на практиці мають місце випадки, коли розгляд справи про стягнення аліментів розпочато за правилами спрощеного провадження, після чого приймаються рішення про перехід до розгляду за правилами загального позовного провадження [34; 35; 36].

За період з липня 2022 року по липень 2025 року судами було прийнято 185 ухвал і рішень щодо стягнення аліментів на утримання неповнолітніх дітей [17].

Ще одна категорія справ – встановлення опіки та піклування над дітьми. Таких справ у Єдиному державному реєстрі судових рішень за досліджуваний період є 108 [17]. Варто наголосити, що до війни встановлення опіки та піклування над дітьми була відносно структурована – більшість справ стосувались із соціальною незахищеністю або коли діти залишались без батьківської опіки через смерть або зникнення батьків. З початком повномасштабного вторгнення рф багато дітей залишились без батьків через їх смерть або зникнення. Як слушно відмічає І.В. Гориславська «встановлення опіки під час воєнного стану значно відрізняється від мирного часу через необхідність оперативного реагування на критичні ситуації» [37, с. 93]. Учена зазначає, що через запровадження воєнного стану було спрощено процедуру встановлення тимчасової опіки. Це спрощення стало можливим завдяки урядовим ініціативам та змінам у законодавстві, які скоротили кількість необхідних документів та прискорили бюрократичні процеси. Проте виникла проблема – обмеження можливості проведення ретельних перевірок майбутніх опікунів, що іноді призводить до призначення осіб, які не мають відповідної кваліфікації або ресурсів для належного виховання дитини [37, с. 94]. На практиці виникають питання щодо критеріїв призначення опікунів та піклувальників, підходу суду до визначення найкращих інтересів дитини, а також ефективності контролю за виконанням опікунами та піклувальниками своїх обов'язків [38, с. 127]. Окрім того, часто виникають ситуації, коли національні суди не вірно трактують у своїх рішеннях законодавство, що призводить до хибних судових рішень,

а це призводить до того, що захист прав дитини є не на відповідному рівні. Причиною таких прикрих інцидентів, на думку В.О. Пархоменка, є три аспекти: відсутність чітких критеріїв щодо поняття «найкращі інтереси дитини», законодавча недостатність визначення межі розмежування повноважень суду і органів опіки та піклування у таких питаннях, а також відсутність єдиної загальної судової практики по цьому питанню [38, с. 128]. У цьому контексті варто згадати справи № 554/14243/22 [39]; № 372/3474/21 [40]; 163/1251/22 [41] та інші.

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна дійти висновку, що незважаючи на встановлені законодавством України певні гарантії та норми (навіть з урахуванням впливу воєнного стану на механізм захисту сімейних прав та інтересів дитини) щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини кожен окремий випадок потребує індивідуального підходу, ретельного вивчення усіх доказів. Окремого дослідження чинники, що спонукають до розлучень і, як наслідок, збільшення кількості судових справ щодо визначення місця проживання дитини; усунення перешкод у спілкуванні з дитиною (дітьми) та визначення порядку участі в її (їх) вихованні; позбавлення батьківських прав; стягнення аліментів на утримання неповнолітніх дітей.

Очевидним також видається перегляд державної політики щодо захисту інституту сім'ї в Україні з урахуванням визначення сучасних чинників негативного впливу на інститут сім'ї і раніше розроблених пропозицій щодо формування державної сімейної політики України, що не втратили своєї актуальності [42; 43; 44; 45].

Перспективним напрямом подальшого дослідження, на нашу думку, є більш ґрунтовне вивчення судової практики щодо визначення порядку участі у вихованні дітей та усунення перешкод у спілкуванні з дітьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#n507
3. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text
4. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text
5. Конвенція ООН про права дитини. Резолюція 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21.12..1995 р. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
6. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: Закон України від 20.06.2012 р. № 4988-VI. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4988-17#Text
7. Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей: Закон України від 03.08.2006 р. № 69-V. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69-16#Text
8. Салюк П. І. Захист сімейних прав та інтересів судом: дис. доктора філософії за спеціальністю 081 Право. *Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова Хмельницької обласної ради*. Хмельницький. 2023. 238 с. URL: https://univer.km.ua/sites/default/files/users/user161/%D0%A1%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D0%BA/diss%20%D0%A1%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D0%BA.pdf
9. Волкова Н.В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві. дис. доктора юрид. наук. спеціальність 12.00.03. *Національний університет «Одеська юридична академія»*. Одеса. 2022. 469 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4fcfe324-d93f-4a7f-9659-af4abe691b19/content
10. Колотілова І. О. Правильне застосування норм матеріального права – умова законності судового рішення. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 58. С. 370–375.
11. Салюк П. Місце судового захисту у системі форм захисту сімейних прав та інтересів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія ПРАВО. Випуск 72: частина 1. С. 155–160.
12. Євко В.Ю. Особливості судового захисту сімейних прав. *Проблеми цивільного права та процесу*. Харків. 2018. С. 142–145. https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/43.pdf
13. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ: Закон України № 460-IX від 15.01.2020 р. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-20#Text
14. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/print
15. Янчук А.А. Підготовка процесуальних документів позивачем у сімейному спорі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 151–154.
16. Ухвала Подільського районного суду міста Києва від 9 червня 2022 року у справі № 758/14855/18). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104685097
17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Page/5
18. Верховний суд. Питання щодо захисту дітей від домашнього насильства особливо актуальне під час війни. 20 жовтня 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1496637/
19. Синельников Є. Актуальна судова практика у спорах щодо дітей. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Akt_sud_prakt_Ditu_10_2024.pdf
20. Рішення Києво-Святошинського районного суду Київської області від 27 листопада 2024 року у справі № 369/4608/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123506973
21. Рішення Нововолинського міського суду Волинської області від 3 червня 2025 року у справі № 165/911/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128092948
22. Ухвала Сарненський районний суд Рівненської області від 27 березня 2025 року у справі № 572/1491/13-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126354462
23. Волкова Н., Яніцька І. Процесуальний порядок розгляду справ про усиновлення дитини громадянами України: окремі аспекти. *Юридичний вісник*. 2024. № 1. С. 40–48.
24. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав : постанова Верховного Суду України від 30.03.2007 р. № 3. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ v0003700-07.
25. Рішення Малинського районного суду Житомирської області від 23 квітня 2024 року у справі № 283/752/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/118555838/
26. Ухвала Дніпровського районного суду Дніпропетровської області від 14 травня 2025 року у справі № 175/4854/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127459620

27. Ухвала Центрально-Міського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 19 травня 2025 року у справі № 216/5620/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127413654

28. Постанова ВС від 12 березня 2025 року у справі № 487/2960/23 (провадження № 61-8756св24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125933057.

29. Касаційний цивільний суд Верховного Суду. *Сайт Протокол ua. Юридичний інтернет ресурс.* URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_10_12_2024_roku_u_spravi_686_2794_24/

30. Доцільність позбавлення батьківських прав, що відповідатиме інтересам дитини. *Офіційний сайт Національної асоціації адвокатів України*. https://unba.org.ua/publications/10448-docil-nist-pozbavlennya-bat-kivs-kih-prav-sho-vidpovidatime-interesam-ditini.html

31. Рішення Заводського районного суду міста Миколаєва від 30 квітня 2025 року у справі № 487/6386/14-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127015457

32. Ухвала Харківського апеляційного суду від 9 травня 2025 року у справі № 638/18278/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127220908

33. Шкорупеєв Д. А. Процесуальний порядок розгляду справ про стягнення аліментів у цивільному судочинстві. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. *Національний університет «Одеська юридична академія»*, Одеса, 2021. 199 с.

34. Рішення Радивилівського районного суду Рівненської області від 16 червня 2022 року у справі № 568/1680/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104831240

35. Рішення Ірпінського міського суду Київської області від 16 січня 2024 року у справі № 367/6050/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116749486

36. Рішення Ківерцівського районного суду Волинської області від 7 лютого 2024 року у справі № 158/81/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116829011

37. Гориславська І.В., Касинець Д.Д. Опіка над дітьми в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 92–94.

38. Пархоменко В.О. Деякі аспекти встановлення опіки та піклування над дітьми в Україні. . *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 2. С. 127–129.

39. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 13 березня 2024 року у справі № 554/14243/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117718207

40. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 28 лютого 2024 року у справі № 372/3474/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117373890

41. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 25 вересня 2024 року у справі № 163/1251/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122135403

42. Чеховська І. В. Теоретико-методологічні аспекти дослідження проблем сучасної сімейної політики України. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2010. № 1 (48). С. 229–238.

43. Чеховська І. В. Державна соціальна допомога сім'ям в Україні: аналіз правозастосовної практики. *Університетські наукові записки*. 2011. № 4. С. 255–261.

44. Чеховська І. В. Співвідношення соціальної і сімейної політик: деякі теоретичні і практичні аспекти. *Право та управління*. 2011. № 1. С. 416–474.

45. Чеховська І.В. Державна сімейна політика в Україні: теорія та практика реалізації : [монографія] / І.В. Чеховська. Кам'янець-Подільський: *ТОВ «Друкарня «Рута»*, 2013. 736 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.09.2025
Дата публікації: 26.09.2025